

RADI SE BAŠ O ONOME

Radoslav Katičić

U ovom časopisu započeli su polemiku Dragutin Raguž i Pavle Ivić.¹ Ta se polemika zametnula oko Ivićeva prikaza književnojezičnoga razvoja na području srpskoga ili hrvatskoga (srpskohrvatskoga) jezika objavljenog u pariškoj Revue des études slaves. Pišući o tome oni su spomenuli toliko toga da se, osobito poslije opširnog Ivićeva odgovora, moglo zagubiti što joj je pravi povod. Osvrnuo sam se stoga na tu polemiku kako bih čitateljima olakšao da se u svemu tome snađu.²

Akademiku Pavlu Iviću nije se svidjelo moje objašnjenje. U odgovoru na moj osvrt nastoji uvjeriti čitatelje da se ipak radi o nečem drugom.³ No obrazlažući to svoje drukčije objašnjenje već od početka nije bio sretne ruke.

Neću sada ulaziti u to da li je doista opravdano izjednačivati „žestoku reakciju” i „ljutnju”, kako to čini Ivić karakterizirajući Raguževu kritiku svoje sinteze. Sasvim sigurno, međutim, nije isto objašnjavati da se neka žestoka reakcija nije očitovala bez jaka izazova, da se ne može uspoređivati s alergijom, što ja u svojem osvrtu kažem, i opravdavati žestinu i ljutnju, kako to Ivić zove u svojem odgovoru na taj osvrt. Već tu mu je izmahnula bitna razlika.

Što se mene tiče, ja mislim da ljutnja, pa ni žestina, sve ako je izazvana i jakim izazovom, ne vodi svrsi u razgovoru o ozbiljnim pitanjima. Zato u mojim tekstovima o Ivićevoj sintezi toga i nema.

Ivić nas uvjerava da se u toj polemici ne radi o onome o čem ja u svojem osvrtu kažem da se tamo radi nego o nečem sasvim drugom. Nasuprot mojemu on nam nudi objašnjenje da je u kritici Dragutina Raguža „jeknuo glas uvredene publike kojoj su dirnuli u iluzije”. A to su na prvom mjestu dvije:

- (1) „da je geografski obuhvat hrvatskog imena i svesti bio pre preporoda u 19. v. isti kao i danas;”
- (2) „da su Hrvati imali novoštokavski standardni jezik već od sredine 18. v.”

Lako je razumijeti da se akademik Pavle Ivić osjeća bolje dok može vjerovati kako je tu doista suočen s uvrijeđenim odgovorom jer je dirnuo u iluzije. Raguževe riječi, međutim, jasno pokazuju da se barem on, Raguž, ne odaje ni jednoj od tih iluzija, pa ne može biti ni to da žestoko reagira zato što je netko u njih dirnuo.

U vezi s predmetom na koji se odnosi prva iluzija u koju bi Ivić dirao rekao je Raguž vrlo jasno: „S jezicima pod različitim kulturnim utjecajima, političkih silama, dominacijama, asimilacijama, kako se uvijek moglo znati kamo pripadamo, s kim nismo? Bilo je različitih kriterija, i jezičnih i vjerskih, i političkih, i po njima su se ljudi i zajednice

¹ Usp. Dragutin Raguž, *Razvoj književnoga jezika po Pavlu Iviću*, Jezik, 33, Zagreb, 1985, br. 1, str. 15–31 i Pavle Ivić, *Nauči trebaju činjenice, a ne emocije*, Jezik, 33, Zagreb, 1986, br. 3, str. 78–87.

² Usp. Radoslav Katičić, *O čem se zapravo radi*, Jezik, 33, Zagreb, 1986, br. 4, str. 113–117.

³ Usp. Pavle Ivić, *Radi se ipak o nečem drugom*, Jezik, 34, Zagreb, 1987, br. 3, str. 81–85.

prijateljili i neprijateljivali. Po nekima od tih kriterija ili ukupnosti, presjeku, prosjeku njihovu, jednom se znalo i tko su ti Hrvati; netko je to znao prije, netko poslije” (str. 25). Raguž je dakle potpuno svjestan razvoja koji se tu odvijao, njemu je jasno da su jedni prije, a drugi poslije dolazili do toga da su ono što se zove Hrvati, on upravo time i argumentira. U njega nema traga ni pomisli, a kamo li uvjerenju, da je hrvatsko ime svagda obuhvaćalo ono isto što obuhvaća danas.

Raguž kaže i to: „Hrvatski se jezik rađao pa je samo pitanje: koja je faza kome važna od rođenja pa do zrelosti. Hrvatski se književni, standardni jezik rodio s Kašićem, tamo 1604, ustao je na noge i prohodao u 18. st., stasao u 19. st. ... integrativni tokovi i hrvatske kulture i hrvatskoga jezika dovršavaju (se) tek u najnovije doba...” (str. 30). Odatle je sasvim jasno da je za Raguža hrvatski književni jezik u polovici 18. st. još daleko od konačne standardne zrelosti i da mu je jasno kako taj jezik tada još nije mogao imati sva obilježja izgrađenoga standardnoga jezika. Vidi se to i na drugim mjestima njegove kritike.

Razumljivo je da je Iviću Ragužev tekst nemio. Šteta je samo što ga ipak nije čitao s više ponnje. Onda ne bi došlo do tako mučna nesporazuma. Ne bi sad tvrdio da Raguž osporava nešto što taj, upućujući Iviću svoje prigovore, izričito prihvaća i potvrđuje. Ostali bismo pošteđeni od toga da se sada time bavimo.

Nitko pametan oko mene ne misli da je ime Hrvati svagda obuhvaćalo sve ono što obuhvaća danas niti da je naš novoštokavski standardni jezik u polovici 18. st. dostigao takav stupanj razvoja da bi već tada posjedovao sve odlike standardnosti. Zato je upravo groteskno što mi akademik Ivić priznaje neku osobitu snagu da se izdignem iznad iluzija, pa čak i nekakvu historijsku zaslugu, samo zato što sam jasno izrekao očite istine koje nitko upućen ne osporava. A sve to zato da uvjeri čitatelje kako se u njegovoj polemici s Ragužem radi upravo o tome. Taj napor mu je, međutim, bezizgledan jer je lako bilo pokazati da je tumačenje koje on nudi potpuno promašeno.

Uostalom, Ivić ističe kako se ja u ta dva za njega bitna pitanja s njime slažem, kako sam „na njegovoj strani”. Kad bi to doista bila ona pitanja koja su u toj kontroverziji bitna, onda ja njegovoj sintezi književnojezičnoga razvoja na području srpskoga ili hrvatskoga (srpskohrvatskoga) jezika ne bih mogao imati ozbiljnijih prigovora. Ja ih, međutim, imam, iznio sam ih i obrazložio, pa se već odatle vidi da to ne mogu biti ona pitanja o kojima se pri svemu tome doista radi.

Pavle Ivić veli da ja u svojem osvrtu govorim o drugome, a ne o onom o čemu se on spori s Ragužem. Ja, po njegovu mišljenju, tražim bit toga spora u „znatno suptilnijim aspektima problematike”, a takva suptilnost tu kao da nije na mjestu. Da vidimo, dakle, koji su ti suptilni aspekti koji po Iviću zamagljuju pravi predmet njegove polemike s Ragužem.

Nema dvojbe da je hrvatsko ime nekada imalo ograničeniju rasprostranjenost nego je ima sada. Točnije rečeno, ono je, prije konačnoga konstituiranja današnje nacije, kao općenarodno ime moglo samo zamjenjivati temeljno ime slovinsko/slovensko/slovensko. Po svjedočanstvu vrelâ ta je zamjena negdje bila vrlo obična, negdje rjeđa, negdje sasvim rijetka, a negdje joj nema traga. Pri tome treba još razlikovati vrijeme i vrela na raznim jezicima.

Hrvatsko ime upotrebljavalo se i kao pokrajinsko, a bilo je razdoblja kada se upotrebljavalo najviše tako. U toj porabi ono se isključuje sa svim drugim pokrajinski imenima.

Tako se isključuje s pokrajinskim imenom slavonskim, to oštrije što ta dva pokrajinska imena označuju razliku unutar vrlo bliske hrvatsko-slavonske političke zajednice, pa i unutar same zagrebačke biskupije.

Ivić se na tu semantičku slojevitost slabo obazire. On gleda samo na to gdje se i kada javlja hrvatsko ime, a gdje ne. No i tako ostaje istinitom njegova tvrdnja da hrvatsko ime u prošlosti nije obuhvaćalo sve ono što obuhvaća danas. Zbog te tvrdnje mu se, dakako, ništa i ne prigovara. Prigovara mu se zato što je on ističući vrlo naglašeno da je to tako, propustio da posveti punu pozornost svemu onom razvojnemu spletu koji je stoljećima polagao temelje današnjem hrvatskom identitetu, što u svojem povijesnom razmatranju dosljedno odabire gledišta s kojih se taj splet najslabije razabire u svojoj cjelini. Suprotstavljajući mehanički regionalnu svijest zajedničkoj, on ne vidi i ne prikazuje ono zajedničko što je raslo, često implicitno, ali ne rijetko i eksplicitno, u sadržajima raznih regionalnih identiteta, prelamajući se u njima kao svjetlo u kristalima.

Za sve to Ivić ima samo jednu formulu: „katolici srpskohrvatskog jezika”. To su dva obilježja od kojih svako pripada posvema drugom životnom području. Zato ona, ovako spojena, ne tvore životnu cjelinu. Svojim spojem ne upućuju na objašnjenje kako nastaje narod.

Izravno upitan o tome da li misli da su ti „katolici srpskohrvatskog jezika” bili prije hrvatskoga narodnog preporoda bliski jedni drugima kao katolici samo kao svim drugim katolicima, kao govornici srpskoga ili hrvatskoga (srpskohrvatskoga) jezika samo kao svim drugim govornicima toga jezika, Ivić je odgovorio ovako: „Na izravno pitanje odgovoriću izravno: pitanje je krivo postavljeno. Logičke implikacije termina 'katolici srpskohrvatskog jezika' su jasne. Samo oni koji su posedovali oba atributa pripadali su datoj celini” (str. 84).

Pustimo sada to što logičke implikacije termina nipošto nisu jasne jer su atributi katolicizam i srpski ili hrvatski (srpskohrvatski) jezik logički posve nezavisni jedan od drugoga, pa se kombinatorika njihova sastavljanja i rastavljanja upravo nameće. Zanimljiviji je tu Ivićev jasan odgovor da su ti atributi kada se radi o njegovim „katolicima srpskohrvatskog jezika” nerazdvojivi i da tu njihova kombinacija determinira nešto što je po njegovim vlastitim riječima bila „celina”. To pak znači da ti „katolici srpskohrvatskog jezika” nisu određeni samo katoličanstvom i hrvatskim ili srpskim (srpskohrvatskim) jezikom nego i nerazdvojivošću tih atributa. Ta nerazdvojivost u njima samima nije zadana, a određivala je cjelinu. O toj cjelini se radi. Nju, kako vidimo, Ivić ne osporava. Ona treba da dobije svoje ime, a ne da je označuju atributi koji sami po sebi, kad se imenuju, ne izriču nikakvu cjelovitost nego omogućuju tek formalnu identifikaciju.

Ivić ne upozorava na elemente kojima se ta cjelina utemeljivala kao narod. To kao da mu se, bar za taj predmet razmatranja, čini previše suptilnim, pa možda zato i beznačajnim. Upozorava samo na to da nije bilo izgrađene zajedničke etničke svijesti u narodnim masama. A gdje su široki narodni slojevi u starije doba imali takve izgrađene i jasno razgraničene etničke svijesti? Da su je oni koji su predvodili i određivali razvoj imali i u njegovih „katolika srpskohrvatskog jezika”, to Ivić kaže izričito u svojem odgovoru na moj osvrt (usp. str. 84).

On prikazuje kako se mijenja sadržaj etničkoga imena „Hrvati” i kako je ono dobilo svoj sadašnji opseg. Pri tome mu semantika, kako smo već rekli, ostaje slabo istančana.

Zanemari li se taj nedostatak, Ivićev prikaz u najboljem je slučaju valjano, prema dosadašnjem našem znanju, utemeljena povijest imena „Hrvati”, a ne povijest onoga što to ime danas označuje. Ivić očito i tu misli da je takvo razlikovanje, kada se radi o njegovim „katolicima srpskohrvatskog jezika”, previše suptilno i zato neumjesno. Ono suptilnosti što je on voljan tu uložiti ne dotječe mu za to da osjeti kako hrvatsko ime kao naziv za onu cjelinu koju određuju ti nerazdvojni atributi i za sav njezin razvoj nije proizvoljno niti stoji na slobodan izbor, da je ovjereno neopozivim povijesnim pravorijekom, da se ono tu ne može uskraćivati dokle se god poštuju oni koji su svojim, i za Ivića neospornim, hrvatskim opredjeljenjem to ime dali i svemu identitetu i baštini svojih starih. Nikakve činjenice, nikakva znanstvena rasprava ne mogu tu ništa promijeniti. To bi bilo tako i da je cjelina Ivićevih „katolika srpskohrvatskog jezika” bila mnogo manje cjelovita nego što dobra interpretacija izvora pokazuje da je doista bila.

Sve kad bi Ivić u svojem viđenju povijesti „katolika srpskohrvatskog jezika” imao pravo bez prigovora i pogovora, a daleko je od toga da to bude tako, ne bi imao opravdanja da toj cjelini ne daje hrvatsko ime. Osobito je to teško prihvatiti zato što njegov narod živi u uskoj i mnogostruko povezanoj zajednici s narodom kojem je identitet zasnovan upravo na toj cjelini. A zajedništvu je uzajamno poštovanje potrebno onako kako je zrak potreban životu.

Rekao sam već i ponavljam: „Ako pak polazeći od cjeline hrvatske književne i književnojezične povijesti svaki njezin rukav i rukavac nazivamo, sasvim prirodno, hrvatskim, ništa nas ne priječi da prema poznavanju činjenica kojim raspolazemo naznačimo i to kako je i kada to ime došlo do toga da danas označuje svu cjelinu” (str. 115). Dodajem sada: i dužni smo to istraživati i prikazivati jer bez toga nema znanstvene spoznaje. A Pavle Ivić stekao je trajne zasluge svakim prilogom koji je dao tom istraživanju i prikazivanju njegovih rezultata. No kada govori da se ja u onome što je pravi prigovor njegovom prikazivanju tih pitanja s njime slažem, onda pokazuje da za to pitanje ne dostiže valjanoga razlučivanja, da mu za nj nedostaje potrebne osjetljivosti i nužne suptilnosti.

Odgovarajući na moj osvrt, Ivić se nadopunjuje. Dodaje da je uz katoličanstvo i srpski ili hrvatski (srpskohrvatski) jezik ima i drugoga što je utjecalo na utemeljivanje hrvatskoga identiteta: „... jezika i vere. Posle njih po značenju dolazi državna pripadnost, državno-pravna tradicija vezana s imenom države koje tako često teži da se pretvori u ime njenih stanovnika. Taj moment objašnjava prodor hrvatskog imena u kajkavske krajeve u 17. v.; bez tog događaja ne bi bio moguć pobjednički pohod tog imena kroz štokavske predele u 19. v., pohod čije je polazište bio upravo Zagreb” (str. 83). Ali kad govori o nepostojanju zajedničkoga identiteta svojih „katolika srpskohrvatskog jezika”, ne spominje ni jednom riječju stoljetnu i duboku državno-pravnu vezu Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, koja je teškim vojnim i političkim protivštinama unatoč, usprkos moćnim interesima koji su joj bili protivni, ostala duboko usviještena i načelno neosporna. U idejno ključnim razdobljima, i za humanizma, i za baroka i uoči ilirskoga preporoda javlja se ta veza kao bitan element orijentacije o zajedničkoj pripadnosti. Ta povezanost Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, a poslije i u Jajačkoj banovini njima pridružene Bosne, odredila je stvaranje ilirskoga identiteta (*provincia nationis Illyricae, Illyricum modernum* polovice 17. stoljeća), koji je u latinskoj terminologiji bio temelj današnjem hrvatskom.

Ivić je, međutim, odabrao gledište s kojega sve to naprosto ne vidi. Kako je potpuno njegovo nerazumijevanje pokazuje odgovarajući mi u pariškoj *Revue des études slaves*. On

tamo postavlja na istu ravninu uključivanje u hrvatski identitet Hrtkovaca i Nikinaca u istočnom Srijemu, dvaju naselja katoličkih Albanaca koji su prvo od svojih srpskih susjeda preuzeli šumadijsko-voždanski dijalekt, a onda se na temelju konfesije i s njome povezanih elemenata kulture, te na temelju jezika, priključili hrvatskom identitetu jer im je taj u srijemskoj regiji bio najbliži, i uključivanje u taj isti hrvatski identitet Dubrovnika, koji je stoljećima njerodavno i istaknuto sudjelovao u samom stvaranju toga identiteta.

Čitajući Ivićeva razlaganja osjećamo se na više mjesta ponukani da se zapitamo što njemu zapravo znači katolici i katolicizam. On uvijek ističe samo konfesionalnu stranu, a onako kako govori o tome prije bi se mislilo da govori o kulturnim implikacijama konfesionalne pripadnosti. Tako piše: „Jezik i vera su kudikamo dublja etnička obeležja nego starija književnost. Štaviše, onda kad je ta književnost delovala integrativno (a nije uvek), to je bilo upravo na temelju jezika i vere” (str. 83). Kada se tako govori, onda se tu više ne radi o katolicizmu, o katolicima u običnom, evropskom, doista konfesionalnom značenju te riječi. Takav katolicizam uopće nije etničko obilježje. Radi se očito o jednom posebnom pojavnom obliku katolicizma, zapravo o tipu kulture o okviru katoličke konfesije, tipu određenom vlastitim tekstovima i pismenom kulturom, tradicijom koja je zajednička po svojem glagoljaškom srednjovjekovnom ishodištu i po dubokoj srodnosti što se pokazuje u regionalnoj raznolikosti njezina daljnje razvoja. Takav kulturni tip ima svoju jezičnu izražajnost prepoznatljivu i kraj velike dijalekatske raznolikosti.

Ako Ivić tako shvaća svoje nerazdvojive attribute vjere i jezika, onda nije daleko od istine kako se ona danas dade razabrati. No ne bi trebao stvarati dojam kao da je riječ o konfesiji određenoj teološki i o jeziku određenom genetskolingvistički. A zapravo se radi prvenstveno o etnički individualiziranoj kulturi u sastavu određenih crkvenih zajednica i o književnom jeziku sa svojim tradicijom utvrđenim vrijednostima. Ivićev pristup i njegova terminologija ne pomažu da se to jasno razabere i ne potiču na plodne smjerove istraživanja i razumijevanja razvojnoga spleta o kojem želi meritorno govoriti.

Nema dvojbe, također, da je književni jezik u Hrvata pokazivao prije narodnoga preporoda snažan utjecaj dijalekatske i pokrajinske raznolikosti. To se, dakako, očituje i u dijalekatskim osobinama književnoga jezika. Ivić promatra književnojezični razvoj svojih „katolika srpskohrvatskog jezika” samo s gledišta tih dijalekatskih osobina. Tako dobiva sliku u kojoj se vrlo jarko razabire različitost i rascjepkanost, a cjelovitost razvoja razaznaje se mutno, potisnuta je na rub ili se uopće ne razabire.

Tako Ivić odgovarajući mi u *Revue des études slaves* smatra da je veza između čakavskoga pjesničkog jezika mletačke Dalmacije i štokavskoga u Dubrovniku doista postojala kad je za renesanse dubrovački pjesnički jezik pokazivao mnoge čakavske elemente, ali je ostao efermeran i bez trajnoga rezultata za književnojezični razvoj jer su poslije, za baroka, čakavske značajke gotovo bez traga nestale iz pjesničkoga jezika u Dubrovniku. Dubrovački književni jezik i književni jezik mletačke Dalmacije ostali su po takvu shvaćanju dva pokrajinska književna jezika bez organske veze. Dok se promatraju samo dijalekatske osobine, to je doista tako.

Pri tome Ivić potpuno zanemaruje drugu stranu iste pojave. Dubrovački pjesnički jezik, i onaj raniji s nekim čakavskim obilježjima, i onaj mlađi bez njih, nastao je, razvio se u najtješnjoj vezi s pjesničkim jezikom mletačke Dalmacije u okviru jedne renesansne književnosti, kojoj izražajno jedinstvo nimalo ne krnji činjenica što se u njoj javlja čakav-

sko-štokavsko dvojstvo. To dvojstvo je bilo prisutno u životu i u sporazumijevanju na relaciji od Hvara i Korčule prema Dubrovniku i Kotoru, doživljavalo se svakodnevno i nije sprečavalo prisnu i intenzivnu komunikaciju. To je ona svakodnevno doživljavana višerazličnija uzajamnost koju je Ivić zanemario u svojem povijesnom prikazu.

Štokavsko-čakavsko dvojstvo nije spriječilo ni to da se stvori jedan pjesnički jezik, sa svojim rječnikom, frazeologijom, svojim pjesničkim konvencijama, točno izbaždarenim izražajnim vrijednostima. S toga gledišta, koje Iviću ostaje potpuno tuđe, a bitno je za povijest književnoga jezika, različitost čakavskih osobina na jednoj, a štokavskih na drugoj strani, ostaje rubna pojava od male važnosti, a pjesnički jezik od Zadra do Kotora pokazuje se kao jedan. A s obzirom na utjecaj što ga je taj jezik izvršio na književnosti baroka i prosvjetiteljstva u Bosni, u zagorskoj Dalmaciji i Slavoniji on je bitan element jednoga književnojezičnog razvoja koji Ivić u svojoj sintezi i ne spominje jer ga sa svojeg jednostrano dijalektološkog gledišta i ne zamjećuje. Tu se, kao i u mnogom drugom, očituje onaj hrvatski kontekst u kojem stoji književnost i kultura staroga Dubrovnika, i u kojem je treba promatrati.

Istina je da je pjesnički jezik u Dubrovniku u 17. st. izgubio čakavska obilježja koja je imao u 16. i da je u njemu potpuno pravladala štokavština. Ali kao pjesnički jezik, svojim rječnikom, frazeologijom, konvencijama i stilističkim vrijednostima, ostao je bitno obilježen svojim postanjem, ostao je dio književnoga izraza kojemu od početka pripada. Tvrdnja pak da su veze između regionalnoga književnog jezika u mletačkoj Dalmaciji i drugoga regionalnoga književnog jezika u Dubrovniku bile efemerne i bez značenja za kakav širi razvoj pokazuje se kao izraz potpuno nerazumijevanja. Ta iskrivljena slika dobivena je tako što je dijalektološka ekspertiza o književnom jeziku pojedinih područja i razdoblja ponuđena umjesto njegove povijesti. Ivić kao da i tu ne uočuje bitne razlike, ne umije razlučiti ono što treba da bi se razumjelo o čem se radi.

Stoga Ivić ne razumije ni to kako sam mogao reći da se on u svojoj sintezi ne osvrće na hrvatski razvoj do narodnoga preporoda. On tomu suprotstavlja svoj argument: „Prосто brojanje redova posvećenih srpskoj problematici do Vuka i hrvatskoj do Gaja dovoljno je za konstataciju da nesrazmera nema” (str. 83). Kao da se radi o broju redaka, a ne o onom što se u njima kaže. Ivić je retke posvećene književnojezičnom razvoju u Hrvata upotrijebio na to da sažme rezultate dijalektološkoga prosuđivanja književnih tekstova i da na temelju tih rezultata, kao da su oni jedini relevantni za taj razvoj, dođe do zaključka kako kod njegovih „katolika srpskohrvatskog jezika” takvoga razvoja prije narodnoga preporoda uopće nije ni bilo, bio je samo velik broj dijalektološki utvrdivih regionalnih književnih jezika, među kojima su postojale tek efemerne veze i uzajamni utjecaji bez trajnih rezultata. Izborom takva gledišta i postavljanjem takvih kriterija izostao je u Ivićevoj sintezi osvrt na hrvatski književnojezični razvoj do preporoda. A svojim odgovorom osobito jasno pokazuje do koje mjere ne umije razabrati i razlučiti ono o čem se upravo radi.

Istina je da je Ivić u svojem sintetskom prikazu rekao više o tome kakav je jezik hrvatske glagoljaške književnosti nego što sam o tome rekao ja u svojim sintetskim radovima. Ali Ivić nije rekao što ta književnost i njezin jezik znače za hrvatski književnojezični razvoj. A taj razvoj počinje, zanemarimo li na čas najstariji književni jezik Hrvata, latinski, upravo stvaranjem hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga (staroslavenskoga) jezika. Ne-

posredna veza te redakcije s ćirilometodskim ishodištem, sudjelovanje u književnoj zajednici ranoga slavenskoga srednjovjekovlja, poseban razvoj te redakcije u koju je prije šire i moćnije nego u druge slobodno prodro narodni jezik, sve je to udarilo neizbrisiv pečat hrvatskom književnojezičnom razvoju. Bez svega toga ne može se valjano razabrati njegovo ishodište. Treba tu uzeti u obzir i ono pouzdano znanje koje se zasniva tek na neznatnim ulomcima. A Ivić odgovara da se ne osvrće na to jer se bavi književnim jezikom, a ne književnosti. On dakle doista misli da se povijest književnoga jezika može pisati ne osvrćući se na povijest književnosti. I opet kao da mu posvema izmiče prava povijest književnoga jezika.

O glagoljaškoj književnosti trebalo je uz ostalo svakako reći i to da se na pomnoj redakciji njezinih biblijskih prijevoda zasniva lekcionar Bernardina Splićanina, knjiga iz koje su se u crkvi na narodnom jeziku čitali biblijski tekstovi. Tiskana je u tri izdanja 1495. 1543, 1568. Godine 1613. izašla je štokavska adaptacija, koja se obraćala širokim prostorima kopnenoga zaleđa. Ona je do 1739. doživjela još devet izdanja. Sačuvana su dva prijepisa Bernardinova lekcionara ćilicom (bosančicom) u dijalekatskoj redakciji namijenjenoj dubrovačkom području. U Zagrebačkoj biskupiji kajkavski su lekcionari nastajali također prema dalmatinskim predlošcima. Tako se na primjeru hrvatskoga lekcionara vrlo izrazito razabire suvisla cjelovitost hrvatske pismenosti i njezina jezika od ranoga srednjeg vijeka do novijih vremena. A ti tekstovi, koji su se svake nedjelje čitali u crkvi, tijekom stoljeća su na širokom području od Međimurja do Dubrovnika odgojili jezičnu osjetljivost, utemeljivali književnu naobrazbu i oblikovali izražajne vrijednosti cijeloga naroda. Kao čimbenik pri stvaranju kulturnoga i etničkog identiteta, kao zajednička podloga književnojezičnoga razvoja to se ne da svesti tek na kombinaciju konfesije i jezika. Ako Ivić misli na to kad govori o katolicizmu, onda se upravo tu pokazuje vrlo jasno da je odabrao lošu terminologiju.

Teško je zamisliti sklop činjenica koji bi za razvoj književnoga jezika bio važniji od toga što je upravo izložen. A Ivić u svojem historijskom prikazu ne kaže o tome ništa. Ako mu se izlaganje gdje i dotiče čega od svega toga, onda samo upozorava na dijalekatske razlike među pojedinim adaptacijama. A kada se tomu prigovori, on poziva da se broje reci. I opet stojimo pred golim zidom nerazumijevanja.

Kada se radi o povijesti književnoga jezika, Iviću je u njegovoj polemici s Ragužem glavno pitanje hrvatskoga novoštokavskoga standarda oko polovice 18. st. On se poziva na Brozovićeve definicije standardnoga jezika, po kojoj je to književni jezik nezavisan od narodnih govora, dosljedno normiran, koji služi kao izraz međunarodne civilizacije, a ne etničke kulture. Primjenjujući taj kriterij Ivić dolazi do zaključka da je područje srpskoga ili hrvatskoga (srpskohrvatskoga) jezika u 18. st. „klasičan primjer nepostojanja standardnoga jezika” (str. 82). Obrazlaže to time što u to doba u „katolika srpskohrvatskog jezika” još ne funkcionira jedinstven i izgrađen standardni jezik. To je istina. Ali to nije ni sporno.

Kriteriji Brozovićeve definicije u novoštokavskom standardu Hrvata potpuno su i do kraja ispunjeni tek pod sam kraj 19. stoljeća, prije ne. Zbog toga i kažemo, a Ivić se s time potpuno slaže, da je tek tada dovršen razvoj novoštokavskoga standardnog jezika u Hrvata. Tek od tada se u najstrožem i najpotpunijem smislu može reći da on postoji. No njegov rast i razvoj počeo je prije, bio je dugotrajan, ne uvijek ravnomjeran i usmjerenje mu u pojedinostima nije uvijek ostajalo isto.

Ako se tek za kraj prošloga stoljeća može reći da u Hrvata doista postoji izgrađen standardni jezik na novoštokavskoj osnovici, mora se, prateći njegov razvoj prema ishodištu, utvrditi da je standardnost toga novoštokavskoga standarda u istom stoljeću poslije ilirskoga pokreta manja i nepotpuna, prije toga pokreta u prvim desetljećima 19. i u drugoj polovici 18. st. još manja i nepotpunija, ali se ipak već razvija, da je u prvoj polovici 18. st. i u 17. st. bila tek zacrtana i usmjerena, a praktički nikakva. U 16. st. (novo) štokavska ili kakva druga standardizacija nije bila ni zacrtana. U tom se stoljeću čak razvila književnojezična cjelina proizašla iz hrvatskoga srednjovjekovlja, koja se spontano kretala prema mogućoj standardizaciji sasvim drugoga tipa, kojemu pripada npr. ruska standardizacija.

To su kategorije u kojima Pavle Ivić kao da ne umije razmišljati. A one su bitne ako se hoće razumijeti povijest književnoga jezika i jezične standardizacije u Hrvata. Ostajući u začaranom krugu dijalektologije, te vjere i jezika, Ivić ne dopušta da se govori niti o standardnom jeziku u razvoju tamo gdje taj jezik još nije postigao vrlo visok stupanj standardnosti. Time sprečava da se uoči i opiše razvoj, odvraća od toga da se taj razvoj uzme do znanja.

A razvoj je očigledan. Treba samo stati na primjereno gledište i postaviti prave kriterije. Ako se pođe od nedvojbeno utvrđene činjenice da su se gramatičari i leksikografi ilirizma u svojem radu oslanjali na starije hrvatske gramatičare i leksikografe, da je Gaj u susretu s Kačićem „dokućio slast i dostojanstvo ilirskoga jezika”, da su se uz Kačićev Razgovor u kajkavskoj Hrvatskoj čitala i djela slavonske pokrajinske književnosti, osobito Ivanošićeva, i tamo pripremala tlo za prihvaćanje novoštokavskoga standardnog jezika, onda ne može biti sumnje da ilirski razvoj prema novoštokavskoj standardizaciji nastavlja stariji predilirski.

Što je ilirski razvoj bio uspješniji, što je u njem dosegnut znatno viši stupanj standardnosti, posljedica je toga što su vremena bila znatno zrelija, što su stvoreni društveni preduvjeti i potrebe kojih prije nije bilo. Ta razlika, međutim, ne dovodi u pitanje načelni i globalni kontinuitet razvoja novoštokavske standardizacije u Hrvata u pretpreporodnom i preporodnom razdoblju.

Ne upuštajući se u pojedinosti i ne slažući mozaik svih onih brojnih podataka koji govore o tome kako se u drugoj polovici 18. stoljeća i u prvim desetljećima 19. na području štokavskoga književnoga jezika u Hrvata sve pokrenulo u smjeru standardizacije, dosta je ovdje zapitati se da li je stanje što se takve standardizacije tiče poslije Appendinijeve i Starčevićeve gramatike, poslije Stullijeva i Voltiggijeva rječnika bilo isto kao prije njih. Dakako, te gramatike i ti rječnici nisu postali izraz prave i potpune standardizacije, onako kako su joj bili izraz Brozov pravopis, Maretićeva gramatika i Broz–Ivekovićev rječnik. Ali je očito da je poslije Appendinijeve i Starčevićeve gramatike, poslije Stullijeva i Voltiggijeva rječnika, svatko tko se trudio oko novoštokavske standardizacije u Hrvata imao čvrste temelje i bolja pomagala nego prije njih. A vremena su dozrijevala. Nije stoga moguće, nije dopustivo, isključivati njihovo djelo iz povijesti hrvatskoga novoštokavskoga standardnog jezika, onako kako to prikazujući književnojezični razvoj u „katolika srpsko-hrvatskog jezika” čini Ivić.

Istina, Stullijev je u svoj rječnik unosio čak i ruske riječi. To je samo dokaz da mu je trebala civilizacijska terminologija, da je izgrađivao standardni jezik. Isto je tako i iz iste potrebe Šulek u svoj rječnik unosio češke riječi. Što je u tom bio uspješniji nego Stullijev i

što je ostavio trajnijega traga, to je posljedica razlike u zrelosti društvenih uvjeta. Njihov posao bio je isti. Obojica su izgrađivali novoštokavski standardni jezik u Hrvata.

No taj se razvoj može pratiti i dalje u prošlost. Appendini i Stulli, onakvi kakvi se pokazuju u svojoj gramatici i rječniku, nezamislivi su bez Kašićeve gramatike i Mikaljina rječnika. Na tu se dvojicu pak nadovezuje Della Bella svojim rječnikom i malim gramatičkim nacrtom. Od početka 19. i kraja 18. st. stigli smo tako do 17., čak i do njegova početka. Ta djela pripadaju prvim, još nesigurnim i neposredno još slabo djelotvornim koracima prema novoštokavskoj standardizaciji u Hrvata. I po tome su dio povijesti njezina razvoja, pa se ni ona ne mogu isključiti iz nje.⁴

A jasna je i očita razlika u tom razvoju što nastupa oko polovice 18. stoljeća. Tada je razvoj stigao dotle da elementi novoštokavske standardizacije postaju vidljivi, i to što se

⁴ Da novoštokavski književni jezik od ilirskoga preporoda nastavlja pretpreporodni književnojezični razvoj i da ih treba gledati kao cjelinu, nije u slavistici nova spoznaja. Još je Tomislav Maretić u lakonskim napomenama uz svoju Gramatiku (1899) ovako legitimirao novoštokavski standard (str. 4): „Osim geografičke svoje prostranosti i množine naroda ima štokavski govor prvenstvo pred ostalima još i u tome, što je umjetna književnost, koja je u njemu prošavšijeh vjekova napisata, svojim objeljem i vrijednošću mnogo znatnija i od čakavske i od kajkavske stare književnosti...” Čak i on, koji za tradiciju hrvatske jezične standardizacije nije imao mnogo smisla, utemeljio je svoju Gramatiku misaono na kontinuitet s pretpreporodnim književnim jezikom, nije smatrao da ona nema nikakve veze s njime. Matija Murko, slovenski slavist svjetskoga glasa, isticao je taj kontinuitet vrlo odlučno u cijelom nizu bibliografskih jedinica: *Kroaten und Serben* (Hrvati i Srbi), Oesterreichische Rundschau, 9. Brno – Beč – Leipzig 1906, sv. 4, str. 235–248, na str. 243 (u mojem prijevodu): „Tako je od sve Dalmacije pa do Slavonije među katolicima postojao narodni blizak književni jezik već četiri stoljeća, kada je na početku 19. stoljeća Vuk Karadžić... uz tešku borbu istaknuo narodni jezik kod svojih pravoslavnih sunarodnjaka”: *O předchůdčích Illyrismu*, Nové Atheneum, 2. Prag, 1920, sv. 3, str. 97–109 (slovenski prijevod u M. Murko, Izabrano delo, Ljubljana 1962, str. 63–75); *Početak edinstvenoga književnoga jezika Hrvatov in Srbov*, Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay, Krakov 1921, str. 116–124 (pretiskano u Izbrano delo 193–199) na str. 116 (193): „... književni jezik, v slovanskem in primerajočem jezikoslovju znan iz del Vuka Karadžića in Gjura Daničića, zdi se navadno popolnoma nov; malo se misli na to, da ima tudi on daljšo zgodovino za seboj, še manj pa na to, da je bil temelj knjižnemu edinstvu Hrvatov in Srbov položen že na začetku 17. stoletja”; *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (Značenje reformacije i protureformacije za duhovni život južnih Slavena), Slavia, 4. Prag, 1925–26, str. 499–522, 684–710 i Slavia, 5. Prag, 1927, str. 65–99, 277–302, 500–534, 718–744, pretiskano kao samostalna knjiga Prag – Heidelberg, 1927, (jedan nama relevantan odlomak u slovenskom prijevodu u Izabrano delo, 37–46). Što se tiče književnojezičnoga razvoja u Hrvata, Murku je kontinuitet pretpreporodnoga, preporodnog i posljepreporodnoga razdoblja temeljna činjenica. Prigovoriti se mora tomu kako u vezi s hrvatskim razvojem shvaća i prikazuje novoštokavsku standardizaciju u Srba. Međutim, dokle god se vjeruje da može postojati samo jedna novoštokavska standardizacija, ne može se ona shvaćati drukčije nego je shvaća Murko. Tada je Kašić prvi začetnik standardnoga jezika i za Srbe, a Vuk St. Karadžić ga je, kada se već počeo razvijati, prenio među njih, izborivši se teško za njegovo prihvaćanje. Tek ako napustimo krivu pretpostavku da se na jednoj dijalekatskoj osnovici može odvijati samo jedan proces standardizacije, pokazuje se prava slika, može se uočiti i obrazložiti Karadžićeva uloga u stvaranju srpskoga novoštokavskog standarda. O kontinuitetu pretpreporodnoga i preporodnog književnojezičnog razvoja vrlo se jasno izrazio i Stjepan Ivšić, *Jezik Hrvata kajkavaca*, Ljetopis JAZU, 48, Zagreb, 1936, 47–88, na str. 49: „Gaj nije nikakav otac hrvatskog književnog jezika, on nije tvorac nečega novog, što Hrvati dotad nisu imali, nego je samo *ujedinitelj*”. Ivšić nije manje jasan niti u članku *Hrvatski književni jezik*, Hrvatski jezik, 2–3, Zagreb, 1938, 33–39, na str. 35: „Današnjji je hrvatski štokavski književni jezik samo organski nastavak onoga našega književnog jezika, što smo ga mi imali i prije Vuka, pa je to Vuk, koji je doista otac današnjega srpskoga narodnog književnog jezika i priznao ...” Karakteristično je za stanje u serbokroatistici kakvo je prevladavalo do pred kojih dvadesetak godina da se mišljenju učenjaka takvoga formata kakvi su Murko i Ivšić nije poklanjala pozornost, da se o njima nije raspravljalo i da se s njima nije upoznavala stručna javnost. Bit će zanimljivo istražiti поблиže kako je do toga došlo i koje su to serbokroatističke škole izvršile takav utjecaj. Švakako, kada je Dalibor Brozović na suvremenijim lingvističkim temeljima i u sklopu svoje teorije standardnoga jezika u člancima *Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda*, Kolo, 4 (124), Zagreb, 1966, br. 8–9–10, str. 21–42 (pretiskano u *Standardni jezik*, Zagreb, 1970, str. 119–125) i *O početku hrvatskoga jezičnog standarda*, Kritika, 3, Zagreb, 1970, br. 10, str. 21–42 (pretiskano u *Standardni jezik*, str. 127–158) iznio i obrazložio mišljenje u bitnom isto kao Murkovo i Ivšićevo, bilo je to za njega i za znanstvenu javnost pravo otkriće i učinilo se kao potpuna novost.

tiče svih triju Brozovićevih kriterija. Od tada se može govoriti o novoštokavskom standardnom jeziku u Hrvata, dakako samo o standardnom jeziku u razvoju, koji još ne ispunjava sve uvjete razvijene standardnosti, a onda, poslije preporoda, o standardnom jeziku u fazi stabilizacije u kojem se tek postepeno rješavaju pitanja norme i civilizacijskoga leksika koja su još ostala otvorena. Tek od kraja 19. st. može se govoriti o standardnom jeziku bez rezerve i pridržaja.

Kontinuitet standardizacijskoga procesa uvjetuje i kontinuitet samoga novoštokavskoga standardnog jezika. Standardni jezici i ne postoje drukčije nego po svojoj standardizaciji. Ne može se reći da je to jedan standardni jezik pod kraj prošloga stoljeća, drugi u doba preporoda i borbe filoloških škola, treći u pretpreporodno doba, samo zato što se među njima daju uočiti neke razlike u dijalekatskoj osnovici. Te razlike dolaze u prvo doba nešto od različitosti u (novo)štokavskoj dijalekatskoj podlozi pisaca, koja se u to vrijeme još očituje i u pisanju, a znatno više od različitih međusobno još neizjednačenih književnojezičnih navika što potječu iz regionalnih uzusa, a poslije od razlika u detaljnoj koncepciji i usmjeravanju same standardizacije. Sve one, međutim, ostaju u okviru njezina novoštokavskoga razvoja.

Što u 18. st. nema novoštokavskoga standardnog jezika u Hrvata, još dugo ne znači da se nije već tada bio počeo razvijati. Ono što o tome do sada znamo, a to još nije dovoljno, dosta je da utvrdimo ono najvažnije. On se tada već jest razvijao. A od polovice stoljeća taj je razvoj počeo davati prve uočljive rezultate, ma kako oni isprva bili skromni. Ne može biti valjanoga prikaza književnojezičnoga razvoja na području hrvatskoga ili srpskoga (srpskohrvatskoga) jezika u kojem nema spomena o tome. Ako kategorija i kriteriji kojima Ivić pristupa povijesti toga razvoja ne omogućuje da se to razabere, onda te kategorije i ti kriteriji ne valjaju za taj posao. To treba reći jasno i s potrebnom oštrinom kako se opet ne bi učinilo da su ti aspekti problematike previše suptilni a da bi mogli biti oni o kojima se upravo radi. Kad Ivić kaže da se u pitanju da li su Hrvati već od polovice 18. st. imali novoštokavski standardni jezik s njime u bitnome slažem, očituje se samo još jednom da ne razumije prigovor koji se postavlja njegovoj sintezi.

Moglo bi se, naravno, uvesti i to da se o standardnom jeziku ne govori dok nije stekao potpunu autonomiju od dijalekata, dok nije potpuno stabilizirao svoju normu, dok nije preuzeo sve svoje funkcije, pa da se tek to uzima kao njegov početak. No tada to treba da bude provedeno dosljedno i primijenjeno na sve jezike, mora postati opće načelo kulturne povijesti. Tko hoće da se tako govori o hrvatskom razvoju, taj mora u istom dahu osporiti da slovenski standardni jezik počinje s Trubarom, a njemački s Lutherom, oba u 16. st., jer se njemački standardni jezik ozbiljno stabilizirao i uveo u svoje funkcije tek pod kraj 18. st., a slovenski tek u drugoj polovici 19. st. Tek ako se takvo mjerilo bude primjenjivalo na slovenski i na njemački jezik, i na sve druge jezike, moći će ono vrijediti i za književnojezični razvoj na području hrvatskoga ili srpskoga (srpskohrvatskoga) jezika i u njegovu sklopu za književnojezični razvoj u Hrvata. Tek ako to učini, moći će

Ivić reći da u prosuđivanju toga pitanja primjenjuje univerzalne kriterije. Naravno, i tada bi prethodni razvoj ostao razvojem, morao bi se uočavati, proučavati i prikazivati. Samo bi se tada razvoj standardnoga jezika odvajao od standardnog jezika samoga. Standardni jezik u razvoju ne bi se ni uvjetno, ni s pridržajem nazivao standardnim jezikom. Od toga, čini se, ne bi bilo baš velike koristi.

U znanosti je izbor gledišta s kojega se promatra njezin predmet najvažniji od svega. Gdje postoje razlike u mišljenjima među dobro upućenim znalcima, treba uvijek tražiti iz kojih izabраниh gledišta te razlike proizlaze, potpuno ili jednim svojim dijelom. Dobro je stoga što se u ovoj raspravi jasno ocrtalo kakvo je gledište koje je odabrao Pavle Ivić, a kakvo je opet ono s kojega se stavljaju prigovori njegovoj povijesnoj sintezi. Pokazalo se da je on dosljedno odabirao takva gledišta s kojih se hrvatski kulturni, etnički i književnojezični razvoj u svojoj cjelovitosti razabire slabo ili čak nikako. Prigovori se pak stavljaju s gledišta s kojih se sve to dobro razabire.

Pišući upravo o tome prije petnaest godina rekao sam: „Na koje će gledište tu tko stati zavisi od mnogo čega. U prvome redu, vjerojatno, od unutrašnjega odnosa prema onom sklopu zemljopisnih, društvenih, gospodarskih, kulturnih i političkih silnica na kojima je zasnovana povijesna subjektivnost hrvatskoga naroda.”⁵ Tomu nemam ni sada što dodati. Kao da je napisano za ovu priliku.

Time su dotaknuta pitanja koja se tiču i našega jugoslavenskog zajedništva, jezičnoga i drugog. Tomu je Ivić posvetio završni dio svojega odgovora na moj osvrt. Ja sam u osvrtu istaknuo da je mogućnost da se crpe iz punoga bogatstva vlastite jezične tradicije bezuvjetna pretpostavka svake jezične kulture. Ivić na to odgovara kako se ono o čem on tu govori svodi samo na to da u parovima izrazâ koji su mu oboji podjednako bliski radije bira onaj koji spaja nego onaj koji razdvaja, radije dakle bira onaj koji je uobičajen i u hrvatskom književnom jeziku, ako drugi nije. On i nabroja niz takvih parova (str. 84.) Najbolje ću možda izraziti što mislim o tome ako malo podrobnije iznesem kako se ja osobno odnosim prema jednom od tih parova, prema Ivićevu paru *sat* – *čas*, gdje on radije bira prvi član i u svojoj se sredini, kako svi znamo, zalaže za takav izbor.

U mojem jeziku riječ *čas* u značenju „sat, ura” i u značenju „sat nastave” naprosto ne postoji. To je temeljna činjenica. Ni jedan opis svojega jezika koji o tome ne vodi računa izričito i dosljedno ne mogu priznati kao valjan. Kada pak sretnem riječ *čas* u tim značenjima tamo gdje ona postoji u tom, ali ne istu takvu, jeziku, onda mi to nije samo posve naravno nego u njoj prepoznajem poseban put standardizacije, poseban sklop kulturnih silnica koji je toj riječi dao ta značenja. Njezinu prisutnost u svojoj jezičnoj svijesti osjećam stoga kao obogaćenje, radujem se njezinim kulturnim i koloritnim implikacijama, osjećam poštovanje prema urbanosti koja je ponijela i utvrdila njezinu standardnu upotrebu. Posebno me se doima neposredna veza s ćirilometodskim nasljeđem koja se u njoj očituje. Osobito mi je drago što se zajedništvo te baštine potvrđuje i u zahtjevnijem kulturnom leksiku mojega jezika, za svakoga tko se potrudi da sazna da se riječ *čas* javlja u njem i u značenju „hora liturgica, hora monastica”, od čega i *časoslov*. Pokazuje se tako da se i moj jezik tu potvrđuje kao dionik ćirilometodskoga nasljeđa, pa se tamo gdje se površnom promatranju današnje standardne porabe pojavljuje samo razlika i varijantna polariziranost, pri nesputanu i zahtjevnu obraćanju vlastitoj jezičnoj tradiciji pokazuje u njezinoj dubini snažan zajednički korijen.

Samo tako mogu razmišljati o onom „što razdvaja”, samo tako mogu tražiti ono „što spaja”. Ne ide to bez crpenja iz punoga bogatstva jezične tradicije. Samo za takvo shvaćanje mogu se zalagati u svojoj sredini. Smatram da je krivo kada se to svodi na parove suče-

⁵ Usp. Radoslav Katičić, *Opseg povijesti hrvatskog jezika*, Hrvatski znanstveni zbornik, 1, Zagreb, 1971, 40 (pretisnuto u *Novi jezikoslovni ogleđi*, Zagreb, 1986, 285).

ljenih izraza. To je nešto mnogo šire i dublje. Na korijenje se ne može utjecati tako da se podrezuju grančice. A nikako se ne slažem kada se takvim površnim zahvatima hoće rasklimati već postojeća standardna stabilnost, kada se radi njih narušavaju kulturne vrijednosti sadržane u jeziku. Zato kada s Radio Beograda čujem da je toliko i toliko *sati*, nemam onih pozitivnih reakcija kojima reagiram kad odande čujem da je toliko i toliko *časova*. Osjećam da se za volju površnoga podrezivanja parova razgrađuju prave vrijednosti. Uz to znam da nije moje da se javim u raspravi o tom pitanju jer ne pripadam onoj jezičnoj sredini. Samo tko joj pripada može se zalagati za nekoje rješenje s tim u vezi.

Iznio sam kako ja o tome mislim i osjećam, za što se tu zalažem. Svatko sad može sam prosuditi koje je shvaćanje bogatije, koje je više nadahnuto jezičnom kulturnom, koje bolje izražava uzajamno poštovanje, koje je čvršća i dublja podloga zajedništvu.

Inače, potpuno se slažem s Ivićem da ne valja narušavati „celovit i stabilan terminološki sistem unošenjem novoizmišljenih izraza s ambicijom da oni zamene termine učvršćene upotrebom kroz više pokolenja”, da ne valja zbunjivati ljude niti ih dovoditi u nedoumicu (str. 85). Treba im, međutim, omogućiti, treba ih čak poticati da crpu iz punoga bogatstva vlastite jezične tradicije, treba im oduzeti strah od „*kovanica, neobičnih riječi i ... tvorba kojih razumijevanje traži stanovit jezikotvoran napor*”, treba im dovesti do svijesti da njihovoj jezikotvornoj moći pripada i mnogo toga „*što ne leži spremno i ponudeno na pladnju pamćenja*”. To su najosnovniji zahtjevi jezične kulture, a suvremena lingvistika sve više naglašuje da je upravo to prava i bitna narav jezika. Bez toga bili bi ne samo osiromašeni, bili bi svodeni na komunikaciju robota, jezično okljaštreni. I opet Ivić, čini se, misli da se može „spajati” tako da se razgrađuju vrijednosti.

U tom svojem razlaganju Ivić citira moje riječi iz članka u kojem raspravljam o purizmu. To su one što su u prethodnom odlomku tiskane kurzivom u navodnicima. Ovdje sam ih i ja sve ponovio da pokažem što njima doista hoću reći i jer bez rezerve stojim iza njih. A predikate „zahtjevati” i „forsirati” stavio je uz njih Ivić. Čitatelji neka prosude koliko je takva manipulacija korektna, ako navodnicima i jest označeno koje su riječi moje, a koje njegove. Ona svakako ne svjedoči o smirenoj toleranciji. Čak bi se moglo početi govoriti o alergiji.

Istina, kad se u jeziku ruše ustaljene navike, kad se razaraju terminološki sistemi koji funkcioniraju, kad se zahtijeva nešto za što nema prave podloge, i to može dovesti do nesigurna zamuckivanja, i to kljaštri jezikotvornu moć. Zato sam se u svojoj sredini uvijek zalagao protiv takvih težnja i namisli ako su se kada gdje pojavile. Ali ja sâm najbolje znam da li govorim bogato i slobodno, crpeći iz svega bogatstva svoje jezične tradicije i čvrsto oslonjen na nju, ili okljaštren nesigurno zamuckujem. Ne trebam Pavla Ivića da mi to kaže, da o tom sudi i da bdiye nad tim. Nikojem pripadniku jedne jezične sredine i jezične tradicije ne treba u tome savjet, pomoć i nadzor pripadnika druge sredine i druge tradicije. To je osnovno načelo kulturnoga ophođenja u jezičnim pitanjima, osnovno načelo jezične tolerancije i jezične ravnopravnosti. Zato je to i jedini mogući temelj jezičnoga zajedništva: u našoj Jugoslaviji i u svakoj od republika hrvatskoga ili srpskoga (srpskohrvatskoga) jezika.

Zajedništvo može počivati samo na cjelovitosti. Na uključivanju, ne na isključivanju, na njegovanju vrijednosti, ne na njihovu razgrađivanju, na poznavanju tradicije, a ne na njezinu zanemarivanju, na njihovu opisivanju, a ne na zataškavanju. Temelji će zajedništvu biti čvrsti kada se opis i njegovanje svakoga pojavnog oblika hrvatskoga ili srpskoga

(srpskohrvatskoga) standardnog jezika, među njima i hrvatskoga književnog jezika, bude prihvaćao kao ono što jest: prilog opisu i njegovanju toga jezika kao cjeline, kao obogaćenje jezičnoga zajedništva što je u njem ostvareno.

Da se pak obraćanje punom bogatstvu svoje jezične tradicije, opisivanje njezina izraza, njegovanje i razvijanje njezinih mogućnosti doživljuje i prikazuje ne samo kao „zahtevanje”, „forsiranje”, „kidanje” nego upravo kao „način da se okrenu leđa istojezičnoj braći”, za to je potrebno sasvim posebno stanje duha. Čudim se samo što Pavle Ivić ne uviđa da time sebe isključuje iz onoga zajedništva za koje se toliko zalaže, nažalost sasvim neprikladnim sredstvima i na način koji tom zajedništvu škodi.

U svojem odgovoru na moj osvrt Ivić je ostavio po strani čitav niz pitanja kojih sam se dotaknuo. Među njima ima ozbiljnih pa čak i mučnih. Da je svrha ovih mojih napomena polemička, bilo bi efektno da sam odmah na početku nabrojao sva ta pitanja. Kako je meni do objašnjavanja, do pravoga razlučivanja i do preciznoga određivanja, a ne do polemike, zadržao sam se ovdje samo na onome što je Ivić spominjao u svojem odgovoru na moj osvrt. A o čem on nije ništa rekao, to će čitatelji koje to zanima naći sami uspoređujući moj osvrt s njegovim odgovorom na nj.

Ne znam hoće li akademik Pavle Ivić razumijeti o čem se zapravo radi. Hoće li razabrati jakost argumenata. Dosadašnje njegovo odgovaranje ne budi baš nade u to. Da se pomnije udubio u tekstove koji su o tim pitanjima već objavljeni, on ih dijelom i citira, ne bi tu bila potrebna tolika objašnjavanja. Ne kažem da bi se on tada slagao sa mnom, ali bi bolje razumio što se tvrdi i kako se to dokazuje, pa bi pobijao one tvrdnje koje se doista postavljaju i argumentima koji su za to pertinentni. Rasprava bi onda mogla biti i plodna jer o pitanjima kojima se ovdje bavimo nije, dakako, rečena još posljednja riječ. Sva su još u mnogome otvorena i odgovorima što se na njih daju treba još mnogo kritike da bi se izbrusili i bili doista odmjereni i odvagani. Ovako, međutim, stojimo pred zidom nerazumijevanja. Pred njim treba oštati miran. Jasno izreći svoje neslaganje, osporiti sve za osporavanje čega postoje dobri razlozi, razlagati i objašnjavati gdje je to potrebno i korisno. A inače živjeti s tim nerazumijevanjem strpljivo i trpeljivo primati njegovo izražavanje. Kad je istina jednom spoznata i izrečena, nitko je više ne može ukloniti iz svijeta. A znanstvena pitanja se ne rješavaju uskraćivanjem razumijevanja za pravu narav tvrdnja i argumenata. Kad se otkriju nova gledišta, ne mogu se ukloniti time što se odbija da se gleda s njih. Koliko god tko zauzeto i autoritativno branio isključivost starih gledišta, ne može time na dugi rok postići uspjeha, niti u zemlji niti u inozemstvu.

Nije, dakle, teško oštati miran. A potrebno je. Preozbiljne su stvari o kojima se radi a da bi se o njima smjelo govoriti uzrujano. A govoriti se mora jer bez razgovora nema zajedništva. Zajedništvo je svima nama ne samo visoka vrijednost nego i životna nužda. Stoga ne valja prekinuti razgovor s Pavlom Ivićem, čak ako i ustraje u tome da ne razumije što se govori.

Ovdje, na stranicama Jezika, rečeno je, međutim, sada već sve što je trebalo reći o polemici Raguž – Ivić. Iscrpno je obrazloženo da se doista radi o onome što sam iznio u svojem osvrtu. Zato je ta diskusija ovime za mene dovršena.

S a ž e t a k

Radoslav Katičić, Filozofski fakultet, Beč
UDK 808.62:800.853/091/, stručni članak, primljen za tisak 13. veljače 1987.

En se basant sur les citations tirées de la contribution polémique de Dragutin Raguz on montre que l'explication que Pavle Ivić donne pour sa réaction a fait long feu. On explique ensuite pourquoi la présentation que P. Ivić fait de l'histoire linguistique croate est inacceptable et que sa façon de concevoir les problèmes de l'histoire linguistique contemporaine ne contribue aucunément à la formation de l'esprit de communauté bien que M. Ivić pense le contraire. L'esprit de communauté n'est possible que si les traditions sont préservées et soigneusement gardées et non si l'on s'efforce à les effacer. Ce qui lui porte le plus grave préjudice c'est quand une partie de la communauté commence à surveiller l'autre et à la contrôler. Malgré l'incompréhension dont M. Ivić témoigne il faut assurer la continuation du dialogue. Celui-ci doit être imprégné de patience et de tolérance parce que le dialogue est la condition même de l'esprit de communauté et celui-ci n'est pas seulement d'un grand prix pour nous tous – il constitue une nécessité vitale.

ČINJENICAMA BI TREBALO NAUKE

Dragutin Raguz

Tako mišljah osvrćući se na sporni Ivićev prilog (v. Jezik, XXXIII/1). Tako mislim i sada nakon Ivićeva odgovora meni, a i odgovora Radoslavu Katičiću u prošlom broju Jezika. Ivić ne sluša prigovore njegovoj metodi, ali uzvikuje: činjenice!

Ali činjenice o kojima je riječ dobro su poznate. Do nauka je i do metode kako će se te činjenice prikazati. O Ivićevu nauku sam govorio. Ako bih se služio Ivićevim postupkom, onda bih sada stao pobrajati i Ivićeve uvrede, i Ivićeva kriva tumačenja onoga što sam rekao, i krivo „sečenje citata” itd. Ali čemu? Doista mi nimalo nije stalo do Ivićeva suda o meni. Uvjerio sam se naime da je to Ivićeva metoda u svim polemikama ove vrste. Uvijek ista fraza, ista formulacija, ista intonacija. Čovjek se naprosto mora čuditi toj upornosti da ne sluša što mu se prigovara. I uvijek isto opravdanje: ja to nisam rekao. Da, doista: Ivićev je promašaj puno veći po onome što nije rekao nego po onome što je rekao. I ja sam ga upravo pitao (pitao sam se – to je točnije): kako može valjano govoriti o razvoju književnoga jezika na srpsko-hrvatskome području bez govora o izražajnoj tradiciji hrvatske glagoljske književnosti (neka pročita barem sintezu E. Hercigonje, Srednjovjekovna književnost); bez govora o razvoju tiskarstva na hrvatskome području; bez govora o B. Kašiću i čitavoj tradiciji kojoj je on dao poticaj; bez govora o bogatoj leksikografskoj tradiciji u Hrvata; kako ne može „katolike srpskohrvatskog jezika” za stariji period nazvati Hrvatima ako može hrvatski jezik od najranijega perioda srpskohrvatskim; kako ne može u drugoj polji 18. st. vidjeti ni početni stupanj standardnoga jezika u Hrvata ako može današnji srpskohrvatski, u kojem po njegovu priznanju postoje varijante, jedinstvenim standardnim jezikom; kako jezik Hrvata u okviru srpsko-hrvatskoga ne zove jezikom, (nego varijantom) ali jezik Srba u Hrvatskoj u odnosu na jezik Hrvata u SR Hrvatskoj zove jezikom? Puno je tu pitanja, ali ni na jedno Ivić ne daje odgovore. A paradira činjenicama. Od mene traži činjenice, a on je pisao sintezu o književnome jeziku na navedenome području. Od njega u takvoj sintezi nitko nije očekivao otkriće novih činjenica, nego da barem uzme u obzir one poznate. Možda ih, sudeći po citiranim autorima i djelima, Ivić i ne zna. On još kao krunskim argumentima barata Maretićem, Kombolom npr. Puno se stvari dogodilo od toga doba.

Bez odgovora na pitanja koja sam u prvome osvrtu na Ivićev rad detaljnije obrazlagao, a ovdje ih samo sumarno pobrajam, nikakav Hrvat, ma koliko bio rodoljubljem zagrijan i